

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ШАДРІНА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 378.124+001.89:633.88 (477) «Гавсевич» (1883/1920)

**П.І. ГАВСЕВИЧ (1883–1920) – ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР
ДОСЛІДНИЦТВА З КУЛЬТУРИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН В УКРАЇНІ**

07.00.07 – історія науки й техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Гамалія Віра Миколаївна,
Державний університет інфраструктури та
технологій МОН України, завідувач кафедри
філософії та історії науки і техніки

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Ожерельєва Валентина Миколаївна,
Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН,
завідувач сектору науково-технічного
забезпечення з бібліотечних досліджень

Захист відбудеться «30» січня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

З дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10).

Автореферат розісланий «28» грудня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розбудови державності в Україні особливо гостро постає питання перегляду її культурної спадщини. Серед надбань вітчизняної історії необхідно критично переосмислити напрацювання вчених для вирішення напрямів подальшого розвитку Української держави. Історико-біографічні дослідження в різних галузях науки дають змогу проаналізувати та репрезентувати внесок їх видатних представників.

До когорти українських учених, які стверджували аграрну науку на початку ХХ ст., належить теоретик і практик сільськогосподарської дослідної справи, популяризатор досягнень у галузі вивчення культури лікарських рослин, державний і громадський діяч – Петро Іванович Гавсевич (1883–1920), 135-річчя від дня народження якого наукова спільнота відзначила у 2018 р. В історію сільськогосподарської дослідної справи він увійшов, насамперед, як засновник і перший директор Лубенської дослідної станції лікарських рослин (нині – Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН). Однак творчу й організаційну діяльність П.І. Гавсевича контекстово та з позицій історичної об'єктивності не розкрито, що актуалізує проблему даного дисертаційного дослідження.

Учений доклав зусиль до організації та розбудови вітчизняної дослідної справи з культури лікарських рослин на Полтавщині, став генератором статистичного обстеження Волинського краю в сільськогосподарському відношенні, що на той час було прогресивним кроком; активно брав участь у проведенні земельних реформ і розгортанні кооперативного руху для аграрних потреб; проводив організаційні заходи із відкриття Київського кооперативного інституту (нині – Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); успішно займався державотворчою діяльністю в роки Української революції 1917–1921 рр., що вказує на його визнання у фаховому середовищі.

Агрономія – одна із головних галузей народного господарства, що забезпечує економічну стабільність і продовольчу безпеку держави. Тому в умовах сьогодення є необхідність правдивого відтворення особливостей розвитку досліджень з культури лікарських рослин в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. та визначення місця і ролі в ньому П.І. Гавсевича, що надзвичайно важливо при проведенні, насамперед, моніторингових досліджень та розробки стратегії подальшого розвитку галузі, яка історично мала і продовжує репрезентувати власні особливості та пріоритети.

Отже, наукова, організаційна та громадська діяльність П.І. Гавсевича у галузі дослідництва з культури лікарських рослин потребує комплексного аналізу його здобутків і висвітлення в науковій літературі для подальшого використання в сільськогосподарській практиці України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

(ННСГБ НААН) і є складовою частиною наукових тем: «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у проведенні цілісного науково-історичного аналізу творчого внеску П.І. Гавсевича у становлення і розвиток дослідництва з культури лікарських рослин у системі їх виробництва і первинної переробки як одного із напрямів аграрної науки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Для реалізації поставленої мети передбачено вирішення таких *задач*:

- визначити на основі історіографічного аналізу ступінь наукової розробки теми, рівень її джерельного забезпечення та обґрунтувати методологічні засади дисертаційного дослідження;
- висвітлити становлення і розвиток дослідництва з культури лікарських рослин у системі їх виробництва і первинної переробки у світовому контексті та в Україні;
- встановити чинники, що вплинули на формування наукового світогляду П.І. Гавсевича;
- розробити та запропонувати періодизацію життєдіяльності вченого;
- проаналізувати пріоритетні напрями творчої діяльності вченого, обґрунтувати їх науково-прикладне значення для розвитку сільськогосподарської науки досліджуваного періоду в Україні;
- комплексно оцінити діяльність П.І. Гавсевича як організатора галузевого дослідництва.

Об'єктом дослідження є становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи, зокрема вивчення культури лікарських рослин в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

Предметом дослідження є творчий і життєвий шлях П.І. Гавсевича, його науково-організаційна та громадська діяльність, внесок в організацію дослідництва з культури лікарських рослин в Україні та розроблення його теоретичних і методологічних основ.

Хронологічні межі дослідження – зумовлені роками життя П.І. Гавсевича. Разом із тим при відображенні передумов дослідження культури лікарських рослин та впровадження наукових розробок ученого після його смерті проаналізовано деякі події як попередніх, так і подальших років.

Територіальні межі дослідження – визначені регіонами життя та діяльності П.І. Гавсевича. Біографічні періоди географічно окреслені територією сучасної України – Київ, Житомир, Чернігів; Кременчук та Лубни (Полтавська обл.); а також Росії – Москва. В окремих випадках, з метою висвітлення історії становлення та подальшого розвитку вітчизняного дослідництва з культури лікарських рослин, виходили за означені географічні межі.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дисертації ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичного пізнання: історизмі, об'єктивності,

системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності. Особливу увагу приділено використанню загальнонаукових методів (біографічний, аналіз та синтез, класифікація), міждисциплінарних (структурно-системний підхід) та власне історичних (ретроспективний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, описовий, періодизація, персоніфікація). При написанні дисертаційної роботи залучалися методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливих завдань щодо розкриття наукових здобутків П.І. Гавсевича у становленні та розвитку дослідництва з культури лікарських рослин в Україні на початку ХХ ст.

У дисертаційному дослідженні *вперше*:

- *систематизовано* джерельний матеріал за темою дослідження, що дозволило відтворити цілісну картину становлення і розвитку вітчизняного дослідництва з культури лікарських рослин та охарактеризувати основні етапи формування наукового світогляду П.І. Гавсевича;

- *запропоновано* періодизацію творчого шляху вченого у відповідності до найважливіших подій у його житті та наукової діяльності;

- на основі комплексного науково-історичного аналізу творчої спадщини П.І. Гавсевича *визначено* пріоритетні наукові розробки та доведено їх результативність;

- *розкрито* внесок ученого у становлення та розвиток дослідництва з культури лікарських рослин в Україні, а також обґрунтовано його значення на сучасному етапі розвитку галузевого дослідництва;

- *систематизовано* наукові праці П.І. Гавсевича, а також *доповнено* джерелознавчу базу із залученням до наукового обігу невідомих та маловідомих архівних і рукописних матеріалів.

Удосконалено критерії систематизації творчого спадку П.І. Гавсевича, аргументовано важливість наукової і практичної цінності його розробок як підґрунтя для подальшого розвитку вітчизняного дослідництва з культури лікарських рослин.

Дістав подальшого розвитку напрям наукової роботи з відтворення діяльності видатних вітчизняних учених-аграріїв.

Практичне значення одержаних результатів полягає у вивченні наукової спадщини організатора вітчизняної сільськогосподарської науки та дослідної справи з культури лікарських рослин, державного і громадського діяча – П.І. Гавсевича. Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні спецкурсів «Історія науки і техніки», «Історія України», «Сільське господарство», «Історія сільськогосподарської науки», а також при написанні галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, енциклопедій тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати дослідження та висновки, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційної роботи оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: 1) IX Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів

«Історія освіти, науки і техніки» до 130-річчя появи сільськогосподарської дослідної справи як організації та становлення Полтавського дослідного поля (м. Київ, 22 травня 2014 р.); 2) X міжнародній науково-практичній конференції (Софія, 17–25 серпня 2014 р.); 3) Круглому столі «Професор В.О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища землеробства і садівництва» (м. Умань, 18 вересня 2014 р.); 4) X Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки», присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (м. Київ, 28 травня 2015 р.); 5) XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченій 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – Національна академія аграрних наук України) та 80-річчю від дня народження академіка НААН, заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента Національної академії аграрних наук України (1996–2011) Михайла Васильовича Зубця (1938–2014) (м. Київ, 18 травня 2018 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 10 одноосібних наукових праць, з них 4 статті у виданнях, визнаних МОН України фаховими та 1 публікація в іноземному виданні; 5 публікацій апробаційного характеру в збірниках матеріалів наукових конференцій, у тому числі 1 в іноземному.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, 3 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 183 найменувань та 21 додатка. Обсяг основного тексту становить 174 сторінки. Загальний обсяг дисертації – 240 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, показано його зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, основні задачі, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, методологічні основи дослідження; наукову новизну результатів та їхнє теоретичне і практичне значення, наведено інформацію щодо їх апробації.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження» висвітлено стан наукової розробки проблеми, систематизовано джерельну базу за видовим принципом вміщеної в ній інформації, обґрунтовано застосовані у процесі наукового дослідження методологічні принципи і методи.

У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми» в порівняльно-історичному аспекті проаналізовано наукову літературу, яку умовно поділено на три основні історіографічні періоди: 1) науково-популярна література *кінця XIX ст. – 1917 р.*; 2) наукові узагальнюючі праці за *радянської доби (1917 – 1991 рр.)*; 3) дослідження у *сучасний український період (1991 р. – і дотепер)*. Окрім того, в кожному історіографічному періоді диференційовано групи за предметно-тематичним принципом. Це, передусім, публікації, що відтворюють історію зародження, становлення та аспекти подальшого розвитку дослідництва з культури лікарських рослин у системі їх виробництва та первинної переробки до 1917 р.; організацію та

функціонування галузевих науково-дослідних установ, громадських товариств та відомств, установ і закладів, з якими була пов'язана творча діяльність П.І. Гавсевича; відомості з біографічних розвідок, в яких містилася інформація про життєвий і творчий шлях ученого.

До першого історіографічного періоду віднесено літературу, що відтворює об'єктивні передумови зародження, становлення і подальшого розвитку дослідництва з культури лікарських рослин до 1917 р., а також розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в контексті впливу П.І. Гавсевича.

Перші історіографічні напрацювання представлені науково-публіцистичними працями¹ учених-ботаніків, лікарів і етнографів, які описують ботанічні та лікарські властивості дикорослих рослин і їхнє застосування за часів правління Петра I.

Становлення та розвиток дослідництва з культури лікарських рослин наприкінці ХІХ ст. – у першій половині ХХ ст. засвідчили неупередженість наукової думки вчених, які вивчали вітчизняні сировинні ресурси, у тому числі й лікарські рослини. В офіційному друкованому органі Полтавського товариства сільського господарства щотижневику «Хуторянин»² регулярно обговорювалися різноманітні питання вивчення культури лікарських рослин, їх заготівлі та переробки. Зокрема, у січні 1917 р. з'явилася публікація щодо відкриття лабораторії для перегонки ефірних олій у Лубенському товаристві сільського господарства. Також наводилися відомості про особливості вирощування лікарських рослин у Сполучених Штатах Америки, публікувалися регулятивні документи Полтавського губернського земського зібрання, висвітлювалися проблеми кооперації тощо.

Питання облаштування у Полтавській губернії спеціалізованої дослідної станції з культури лікарських рослин широко обговорювалися на сторінках інших видань – «Полтавские агрономические известия»³ та «Земледельческая газета»⁴, розглядався також закордонний досвід розведення культури лікарських рослин, висвітлювалися інші нагальні питання, зокрема забезпечення потреб армії ліками.

Згадка про П.І. Гавсевича протягом дореволюційного періоду зустрічається нечасто, зокрема декілька разів у періодичній пресі⁵ в контексті відкриття дослідної станції з культури лікарських рослин у Полтавській губернії.

За радянського періоду історіографія дослідження широко представлена низкою довідкових видань⁶, монографій⁷, спеціалізованої літератури⁸, науково-

¹ Августинович Ф. М. О дикорастущих врачебных растениях Полтавской губернии // Труды комиссии для описания Киевского учебного округа. Киев, 1853. 91 с.; Павловский И. Ф. Ботанические сады в Полтаве, разведение и сбор лекарственных растений в Полтавской губернии в прошлом столетии. *Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии*. Полтава, 1915. Вып. 13. 36 с.

² Лекарственный шалфей как доходная культура. *Хуторянин*, 1914. № 28. С. 808–810; Сбыт лекарственных растений. *Хуторянин*, 1915. № 27. С. 622–623; Наши лекарственные травы. *Хуторянин*, 1916. № 18. С. 364–366; Боярский Н., Гавсевич П., Касьян А. О сборе лекарственных трав. *Хуторянин*, 1916. № 21. С. 423–424; Усовский Б. Лекарственные растения Соединенных Штатов. *Хуторянин*, 1915. № 33. С. 711–714.

³ К вопросу об устройстве в Полтавской губернии опытной станции по культуре лекарственных растений. *Полтавские Агрономические Известия*. Полтава, 1916. № 1 (10). С. 57–60.

⁴ Собираение и продажа лекарственных растений в Англии. *Земледельческая газета*. 1916. № 2(118). С. 44; Опытная станция по культуре лекарственных растений в Венгрии. *Земледельческая газета*. 1916. № 2(118). С. 44; Культура и изготовление лекарственных и ароматических растений. *Земледельческая газета*. 1916. № 48(164). С. 1238.

⁵ Лубенский уездный экономический совет (30 января 1913 года). *Полтавские Агрономические Известия*. Полтава, 1913. № 1. С. 38; Собираение и культура лекарственных трав. *Хуторянин*, 1917. № 1. С. 17–18.

публіцистичних праць⁹, в яких висвітлено історію зародження фітотерапії (лікування рослинами) з доісторичних часів та її подальший розвиток, а також наводяться відомості щодо властивостей лікарських рослин із зазначенням їх використання.

Що стосується інформації про П.І. Гавсевича, то здебільшого вона носить фрагментарний та констатуючий характер у різних джерелах¹⁰, де учений згадується побіжно, насамперед, як перший директор Лубенської дослідної станції лікарських рослин.

Наступна частина публікацій припадає на період становлення незалежності України і представлена серією ґрунтовних наукових праць академіка НААН В.А. Вергунова¹¹, в яких висвітлено становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. і на Полтавщині зокрема. Методом історико-наукового аналізу розкрито еволюцію вітчизняного сільського господарства, а також сільськогосподарської освіти та організаційних основ ведення сільськогосподарської дослідної справи.

У процесі вивчення історіографії дисертаційного дослідження актуальною виявилася серія публікацій, присвячених історії створення й подальшої наукової роботи дослідної станції лікарських рослин у Лубнах. Зокрема, здобутки установи висвітлювали визнані вітчизняні вчені у низці праць¹², присвячених 100-річному ювілею і опублікованих в «Агроєкологічному журналі». Означеній тематиці були присвячені й інші статті¹³, опубліковані у 2016 р. в різних виданнях.

⁶ Мамчур Ф. І. Довідник з фітотерапії. Київ, 1986. 280 с.; Чопик В. І., Дудченко Л. Г., Краснова А. Н. Дикорастущие полезные растения Украины // отв. ред. К. М. Сытник. Киев, 1983. 400 с.; Лікарські рослини: енциклопедичний довідник // відп. ред. А. М. Гродзінський. Київ, 1989. 544 с.

⁷ Интродуцированные лекарственные растения / И. И. Сикура, Н. Е. Антонюк, А. А. Пироженко, В. Г. Собко, З. А. Сарычева, И. И. Мороз, Р. М. Бородин, Л. С. Скворцова, Н. Ф. Охрименко, В. Г. Козин, Д. А. Пакалн, Г. К. Смык. Киев, 1983. 152 с.; Товстуха Є. С. Фітотерапія // ред. Б. В. Заверуха. Київ, 1990. 304 с.

⁸ Катіна З., Івашин Д., Анісімова М. Дикоростучі лікарські рослини України. Київ, 1965. 310 с.

⁹ Ловкова М. Я., Рабинович А. М., Пономарева С. М., Бузук Г. Н., Соколова С. М. Почему растения лечат // отв. ред. В. Л. Кретович. Москва, 1990. 256 с.; Болтарович З. Є. Народна медицина українців. Київ, 1990. 232 с.

¹⁰ Народа по рахівничій статистиці. Вісник Міністерства земельних справ. 1918. № 6. С. 15; Гавсевич Петро / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові; голов. ред. В. Кубійович. *Енциклопедія українознавства* (ЕУ – II). Париж; Нью-Йорк, 1955. Т. 1. С. 331–351.

¹¹ Вергунов В., Сайко О., Михайлюк О. Сільське господарство України – від минулого до сьогодення: монографія. У 4-х т. / УААН, ДНСГБ, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки»; ред. кол.: М. В. Зубець (голова), В. А. Вергунов (заст.). Київ, 2005. Т. 1: Землеробство України: від праслов'ян через події ХІХ і ХХ століть до наших днів. 275 с.; Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ, 2012. 416 с. (Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії; кн. 68); Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля): наук. доп.; НААН, ННСГБ. Київ, 2014. 28 с.

¹² Фурдичко О. І., Устименко О. В. До 100-річного ювілею Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН. *Агроєкологічний журнал*. 2016. № 2. С. 6–9; Фурдичко О. І., Никитюк Ю. А. Історичні аспекти та перспективи розвитку лікарського рослинництва в Україні. *Агроєкологічний журнал*. 2016. № 2. С. 10–15; Устименко О. В., Глущенко Л. А., Куценко Н. І. Значення наукової діяльності Дослідної станції лікарських рослин у формуванні, становленні та розвитку лікарського рослинництва. *Агроєкологічний журнал*. 2016. № 2. С. 29–38.

¹³ Дем'янюк О. С., Глущенко Л. А. Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень (присвячено 100-річчю заснування Дослідної станції лікарських рослин). *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. 2016, № 4 (33). С. 87–93; Глущенко Л. А., Кривуненко В. П. Перші кроки становлення дослідної станції лікарських рослин. *Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень*: матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю Дослідної станції лікарських рослин (Березоточа, 14–15 липня 2016 р.). Київ, 2016. С. 21–25; Самородов В. М., Поспелов С. В. Листаючи сторінки вікової історії Дослідної станції лікарських рослин. *Лікарське рослинництво: від*

Окремі історичні факти знайдено на інтернет-ресурсах¹⁴, де, зокрема, розглянуто відомості щодо влаштування у європейських країнах Ботанічних садів за часів середньовіччя; згадується один із найбільш ранніх документів – церковний устав Володимира Святославовича (996), а також пам'ятка давньоруської культури – «Ізборник Святослава» (1073), в якому зазначаються способи використання рослин для лікувальних цілей.

Актуальною й інформативною виявилася видрукувана у 2017 р. книга авторського колективу «История аграрной науки Беларуси (XIX–начало XXI в.)»¹⁵ щодо розвитку дослідництва з культури лікарських рослин на території Білорусі у 1916 р. Зокрема, з ініціативи професора В.В. Пашкевича у Могильовському земському повіті було організовано дослідно-показову плантацію лікарських рослин, де проводилися роботи з ботанічного вивчення рослин, основних прийомів їх вирощування, розроблялися методи боротьби зі шкідниками тощо, а також було запроваджено широкий взаємообмін насінням лікарських рослин з ботанічними садами та дослідними установами інших регіонів, включаючи Полтавщину.

Історичні напрацювання доби незалежності України відзначаються багатоплановістю, об'єктивністю та змістовністю. Вперше акцентовано увагу на організаційно-дослідницькій роботі П.І. Гавсевича у галузі вітчизняного дослідництва з культури лікарських рослин, однак у більшості праць відображено окремі аспекти творчих пошуків ученого. Певна інформація про П.І. Гавсевича з'явилася у довідниках¹⁶, енциклопедіях¹⁷, спеціалізованій літературі¹⁸, де наведено стислий опис його біографії та список окремих праць.

Серія публікацій, без залучення архівних матеріалів, присвячених біографії вченого та його діяльності з вивчення культури лікарських рослин, належить відомому краєзнавцю Полтавщини В.М. Самородову¹⁹, який одним із перших почав системно вивчати це питання.

досвіду минулого до новітніх технологій: матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Полтава, 27–28 грудня 2016 р. Полтава, 2016. 334 с..

¹⁴ Знаменні дати 2016 року. URL: <http://poltava-tour.gov.ua/story/znamenni-dati-2016-roku> (дата звернення: 12.04.2015); 3 історії застосування лікарських рослин. URL: <http://medic.in.ua/z-istoriyi-zastosuvannya-likarsekih-roslin.html> (дата звернення: 21.06.2015).

¹⁵ История аграрной науки Беларуси (XIX–начало XXI в.) / В. Г. Гусаков, О. А. Гапоненко, В. В. Данилович, Е. А. Кривичанина, Л. И. Носевич, Н. В. Смехович. Минск, 2017. Ч. 1. 310 с.

¹⁶ Полтавщина: енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992. 1024 с.

¹⁷ Кононюк В. А. Гавсевич Петро Іванович. *Вчені генетики, селекціонери та рослинники*. Київ, 2003. Кн. 7. С. 320–322; Кривуненко В. П. Гавсевич Петро Іванович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2006. Т. 5. С. 277.

¹⁸ Кривуненко В. П. Гавсевич Петро Іванович – один із фундаторів дослідної станції лікарських рослин Української академії аграрних наук. *Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю Дослід. станції лікар. рослин УААН (Березоточа, 12–14 липня 2006 р.). Київ, 2006. С. 27–28.

¹⁹ Самородов В. Орбіта вічних трав Петра Гавсевича. *Зоря Полтавщини*. 2009, 7 травня. С. 12; Самородов В. Петро Гавсевич (1879–1920) – засновник лікарського рослинництва України: (до 300-річчя від дня заснування першого в Україні «аптекар. саду», Лубни). *Село полтавське*. 2009, № 29. С. 7; Самородов В. М. Науково-організаційна діяльність П. І. Гавсевича (1879–1920) з розвитку лікарського рослинництва. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 22 трав. 2014 р. НААН, ННСГБ, Полтавська держ. с.-г. досл. станція ім. М. І. Вавилова Ін-ту свинарства і агропромислового виробництва НААН, М-во аграр. політики та продовольства України, Укр. Ін-т експертизи сортів рослин. Київ, 2014. С. 130–133; Самородов В. М. Життєпис організатора системних досліджень лікарських рослин в Україні П.І. Гавсевича (1883–1920). *Лікарське рослинництво: від досвіду минулого до новітніх технологій*: матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Полтава, 27–28 грудня 2016 р.). Полтава, 2016. 334 с.

Дослідженню творчої спадщини П.І. Гавсевича присвятив низку публікацій академік НААН В.А. Вергунов²⁰, в яких ґрунтовно досліджується внесок ученого у заснування Лубенської дослідної станції лікарських рослин та організації роботи установи на початковому етапі. Зокрема, В.А. Вергуновим на основі вперше введених до наукового обігу архівних документів встановлено дійсну дату народження дослідника – 1883 рік, а також реконструйовано його навчання у Московському сільськогосподарському інституті та віднайдено фото.

Різнобічне висвітлення проблеми містилося у науковій літературі, зокрема серії публікацій²¹, присвячених діяльності П.І. Гавсевича у системі Товариства дослідників Волині, а також його активна участь як члена ради видавничого товариства «Український агроном»²².

Таким чином, історіографічний аналіз літератури, що охоплює узагальнюючі наукові праці зі становлення дослідної справи з культури лікарських рослин і конкретизує етапи життєвого і творчого шляху П.І. Гавсевича, виявив у більшості однотипність інформації, включаючи невідповідність або достовірність окремих даних, особливо за радянської доби, яка не виходить за межі біографічних довідок. Незважаючи на наявність різнопланових історичних, наукових і науково-публіцистичних напрацювань, системного історико-наукового дослідження не проводилося, що дає підстави вважати обрану тему дослідження актуальною.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дисертації» реалізацію окреслених завдань дисертаційного дослідження здійснено за допомогою залучення опублікованих та неопублікованих різноманітних за походженням, видами, ознаками та змістом історичних джерел і матеріалів.

Джерельна база дослідження складається з декількох груп документів і матеріалів, що стосуються творчої і організаційної діяльності П.І. Гавсевича, залежно від їхнього походження, змісту, особливостей та характеру викладення матеріалу: 1) особові (біографічні) матеріали про П.І. Гавсевича та архівні документи про діяльність установ, в яких навчався і працював учений; 2) документи службової діяльності; 3) наукові праці та творчі матеріали вченого; 4) періодика.

Основною групою джерельної бази дисертації стало вивчення архівних джерел. Усього опрацьовано 11 справ 10 описів 8 фондів 6 архівів.

²⁰ Вергунов В. А. П. І. Гавсевич (1879–1920) – організатор системного дослідження культури лікарських рослин, державний та громадський діяч у роки перших сподівань державності України. *Гілея: наук. вісник*. Київ, 2014. Вип. 87 (№ 8). С. 92–99; Вергунов В. А. Петро Гавсевич та його видатне творіння – Лубенська дослідна станція лікарських рослин. *Вечірня Полтава*, 2016. № 13 (1205). С. 6, № 14 (1206). С. 6; Вергунов В. А. П. І. Гавсевич (1883–1920) та історія становлення дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН (до 100-річного ювілею). *Агроєкологічний журнал*. 2016. № 2. С. 16–29; Вергунов В. А., Підгайна Т. М. Осьмак Кирило Іванович (1890–1960): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1926 роки. Київ, 2014. 126 с. (Біобібліогр. вчених-аграріїв України, кн. 56); Вергунов В. А. К. І. Осьмак (Осьмаков) (1890–1960) – український учений, аграрний економіст, державний та політичний діяч: наук. доп. *НААН, ННСГБ*. Київ, 2014. 28 с.

²¹ Іванців В. В. Товариство дослідників Волині та його роль у вивченні природи регіону. *Наука та наукознавство*. 2000. № 1–2 (27–28). С. 124–128; Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир, 2001. 360 с.; Силка О. З. Науково-статистичні матеріали земських агрономів В. Л'Етьєнна, П. Гавсевича, Т. Зінченка. *Гуржійвські історичні читання*. Черкаси, 2015. Вип. 10. С. 80–81.

²² Білоцерківська А. С. Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка: монографія // заг. ред.. В. А. Вергунова. Київ, 2010. 180 с.

У Державному архіві міста Києва опрацьовано документи, що стосуються періоду навчання П.І. Гавсевича в Університеті Святого Володимира (ф. 16). Хоча особової справи не збереглося, опрацьовано інші документи (екзаменаційні списки студентів, звіти тощо), за допомогою яких встановлено рік його вступу до Університету.

З Державної бюджетної установи міста Москви «Центральний державний архів міста Москви» отримано особову справу П.І. Гавсевича, обсягом 73 аркуші (ф. 228), де зберігаються документи за часів його навчання у Московському сільськогосподарському інституті (студентський квиток з фотографією, свідоцтво, видане Махнівською міщанською управою Бердичевського повіту Київської губернії тощо). Аналіз цих документів допоміг відтворити перебіг подій того часу та заповнити прогалини щодо біографічних відомостей ученого.

Завдяки опрацьованим документам, що зберігаються у Державному архіві Житомирської області (ф. 72) та Лубенському міському державному архіву (ф. 62), вдалося розширити відомості про діяльність ученого (списки викладачів реального училища, листи тощо) під час перебування у цих регіонах.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України віднайдено та проаналізовано низку офіційних документів, що стосуються Київського періоду (1917–1920) діяльності П.І. Гавсевича. Вивчення «ф. 1060 Списки та листування про діяльність статистичного відділу № 242 від 21.05.1918 р.»; «ф. 1061 Наказ Міністерства земельних справ № 38 від 08.06.1918 р.» та «ф. 2196 Список членів Ради Міністерства Земельних Справ (1918 р.)» тощо дозволило відтворити діяльну працю вченого на державному рівні.

Матеріали Державного архіву Київської області (ф. Р-989) дозволили відтворити та проаналізувати дієву участь П.І. Гавсевича у створенні Київського кооперативного інституту та кооперативному русі в Україні загалом.

Важливе значення для нашого дослідження мали матеріали фондів Державної наукової архівної бібліотеки та Наукової бібліотеки імені М. Максимовича, в яких зосереджені відомості і наукова спадщина П.І. Гавсевича.

В основу джерельної бази покладено наукові праці П.І. Гавсевича з дослідництва лікарських рослин, їх заготівлі та збуту, вивчення яких забезпечило відтворення цілісної картини наукових інтересів і здобутків українського дослідника. Про важливість наукових результатів і організаційної роботи вченого свідчать й інші його праці з питань економіки, статистики й кооперації. Крім того, П.І. Гавсевич написав низку рецензій з питань вітчизняної економіки та кооперації. До творчої спадщини вченого увійшло всього 27 наукових і науково-популярних робіт, напрями яких вдалося з'ясувати методом контент-аналізу (рис. 1).

Окрему групу складають періодичні видання (газети, журнали, збірники тощо), в яких публікувалися основні результати наукової діяльності вчених того періоду в історії України, а серед них і П.І. Гавсевича. Необхідну інформацію знайдено у «Фонді видань, випущених у ХІХ столітті з сільськогосподарської тематики» ННСГБ НААН та у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України.

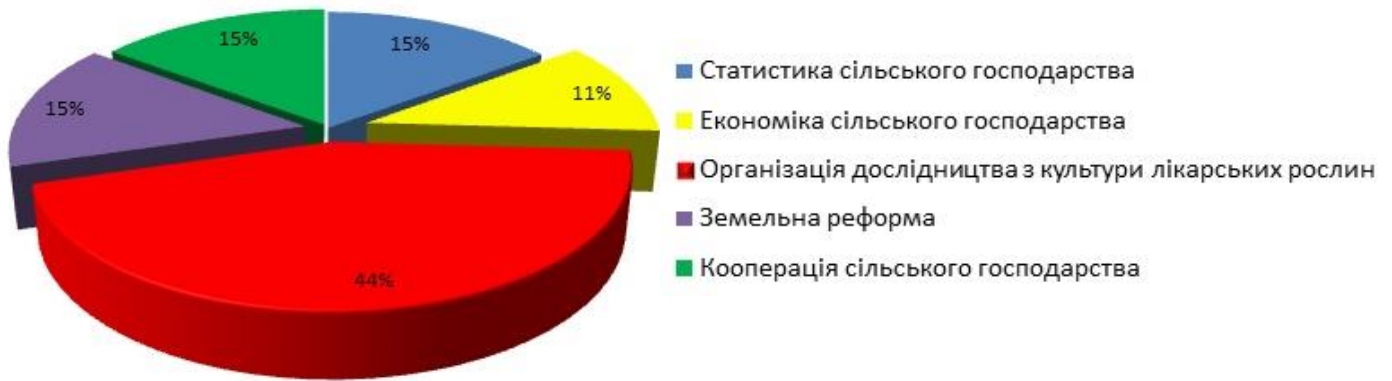

рис. 1. *Контент-аналіз наукових праць П.І. Гавсевича за напрямками діяльності.*

Отже, виявлені та опрацьовані матеріали джерельної бази становлять документальне забезпечення досліджуваної проблеми.

У підрозділі 1.3. «*Методологічні засади дослідження*» викладено основні методи та принципи наукового пізнання, які використовувалися при виконанні дисертаційної роботи. Обґрунтовано методологію наукового пошуку, вибір підходів щодо розроблення ключових напрямів дослідження, на основі чого було систематизовано джерельну базу, викладено матеріал у послідовній і логічно завершеній формі та відображено діяльність ученого. Дисертаційна робота базується на загальних принципах історизму, науковості, об'єктивності, комплексності джерел і методів: загальнонаукових (історико-порівняльного, аналізу та синтезу, узагальнення, логічного), специфічно-історичних (проблемно-хронологічного, історико-системного, персоніфікації, періодизації) та міждисциплінарних (статистичного, контент-аналізу, персонально-біографічного, методів джерелознавчого та архівознавчого аналізу, термінології). Методологічні принципи та наукові методи дали змогу здійснити історико-наукове дослідження, проаналізувати творчий шлях ученого та обґрунтувати значення його наукових здобутків для подальшого розвитку вітчизняного дослідництва з культури лікарських рослин у сільськогосподарській практиці.

У другому розділі «*Становлення П.І. Гавсевича як ученого-аграрія та основні етапи його діяльності*» реконструйовано перебіг подій, що здійснили визначальний вплив на формування особистості та наукового світогляду дослідника, виділено основні періоди його життєвого і творчого шляху.

У підрозділі 2.1. «*Чинники формування наукового світогляду*» з'ясовано умови формування особистісних орієнтирів і наукових уподобань П.І. Гавсевича, що дало змогу хронологічно відслідкувати та розкрити найважливіші події в його житті й подальший професійний поступ.

Ґрунтуючись на архівних матеріалах і розвідках академіка НААН В.А. Вергунова, з'ясовано, що П.І. Гавсевич народився 22 серпня 1883 р. у багатодітній міщанській родині, в містечку Махнівка Бердичівського повіту Київської губернії.

Первинні основи для майбутніх наукових звершень П.І. Гавсевич набув, навчаючись у гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, а згодом – в Імператорському Університеті Св. Володимира (1903–1907) (нині – Київський

національний університет імені Тараса Шевченка) на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету. Спілкування із великою плеядою видатних педагогів-учених професорсько-викладацького складу Університету (С.М. Богданов, С.М. Реформатський, І.І. Косоногов, Р.П. Фогель, О.М. Сєверцов, П.Я. Армашевський та ін.) позитивно вплинуло на становлення наукового світогляду майбутнього вченого.

Разом із П.І. Гавсевичем навчалися майбутні видатні вчені світового виміру, зокрема засновник вітчизняної школи фізіології рослин академік М.Г. Холодний; зоолог, розробник теорії стабілізуючого добору академік І.І. Шмальгаузен та ін. Під час навчання в Університеті П.І. Гавсевич за сумісництвом викладав природничу історію у Київському реальному училищі та міській чоловічій гімназії, щоб утримувати себе та свою родину, яка рано залишилася без батька.

Після закінчення Університету майбутній дослідник продовжив викладацьку діяльність спочатку в Кременчуцькому Олександрійському реальному училищі (1907–1908), яке закінчували у різні роки український письменник А.В. Головка, член-кореспондент АН СРСР П.М. Татаринів та інші видатні особистості; а згодом – у Житомирській першій чоловічій гімназії (1908–1909), випускниками якої були письменник В.Г. Короленко, український ботанік В.І. Липський та ін. Невдовзі за поширення серед учнів поглядів природознавця-дарвініста, професора К.А. Тимірязєва, П.І. Гавсевича відсторонюють від виконання обов'язків, що спонукало його прийняти рішення про вступ до Московського сільськогосподарського інституту (МСГІ).

У підрозділі 2.2. «Перші наукові пошуки в галузі сільського господарства» викладено обґрунтування науково-дослідних розробок ученого протягом навчання у Московському сільськогосподарському інституті.

Період навчання у МСГІ (нині – Російський державний аграрний університет – Московська сільськогосподарська академія імені К.А. Тимірязєва) протягом 1909–1913 рр., збігся з бурхливим розвитком навчального закладу. Створювалися нові кафедри, на яких викладали та займалися науковою роботою передові вчені свого часу (Д.М. Прянішніков, М.Я. Дем'янов, М.А. Єгоров, І.О. Каблуков, П.С. Коссович, В.Р. Вільямс, О.Ф. Фортунатов, О.В. Чайнов, І.О. Іверонов та багато інших). Під їх впливом формується коло наукових інтересів майбутнього дослідника, в першу чергу для потреб агрономії.

Важливий аспект у біографії вченого – активна участь (1909–1911) у наукових дослідженнях краєзнавчого спрямування Товариства дослідників Волині. Почесними членами Товариства були відомі представники науки і культури: українська поетеса Леся Українка (Л.П. Косач-Квітка), етнограф В.Г. Кравченко, геолог П.А. Тутковський, ентомолог А.В. Ксенжопольський, історик і перекладач А.Ю. Кримський, природознавець-дарвініст К.А. Тимірязєв та ін. Товариство підтримувало творчі зв'язки із 104 науковими і навчальними закладами, зокрема із МСГІ, студентів якого залучали до наукової роботи.

Встановлено, що у перший рік навчання (1909–1910) П.І. Гавсевич став активним членом Агрономічного гуртка з вивчення українських губерній, заснованого в МСГІ у грудні 1909 р. На період літніх канікул гуртківці знаходили

місця проходження практики в українських господарствах для того, щоб у такий спосіб принести користь рідній землі ще навчаючись в інституті. Улітку 1910 р. П.І. Гавсевич взяв участь в обстеженні Волинської губернії у сільськогосподарському відношенні від імені Товариства дослідників Волині. Зокрема, був активним учасником декількох наукових експедицій: під науковим керівництвом професорів Л.Л. Іванова (виявлено родовище графіту); П.А. Тутковського (відкрито велике родовище гранатів) тощо.

З'ясовано, що упродовж 1910–1911 рр. П.І. Гавсевич у результаті опитування місцевих земських агрономів, розробив статистичну анкету та здійснив сільськогосподарський перепис (обстеження) у Волинському регіоні, результати та механізм впровадженнь якого оприлюднив у доповіді «О разработке материалов поволостного обследования» (1911) на III Волинській губернській агрономічній нараді. Шляхом складання відповідних статистичних таблиць, він виокремив визначальні позиції: кількість населення в господарствах; землеволодіння за угіддями; зйомка; оренда ріллі; землекористування; пропорція культур; кількість худоби, сільськогосподарських знарядь тощо.

У грудні 1911 р. на зібранні Агрономічного гуртка П.І. Гавсевича ввели до складу Правління, враховуючи значний рівень отриманих результатів з вивчення українських губерній та авторитетний звіт про виконану роботу при проходженні практики. Узагальнені результати всіх статистичних досліджень на Волині П.І. Гавсевич висвітлив у спеціальній брошурі «Очерк крестьянского хозяйства Новоград-Волынского уезда (с таблицами и 40 диаграммами)» (1912) та публікації «Крестьянское хозяйство Южной Волыни и меры к его поднятию» (1913).

Встановлено, що перші організаторські здобутки П.І. Гавсевич отримав протягом 1912–1913 рр. під час останньої переддипломної практики у м. Лубни Полтавської губернії, де захопився вивченням лікарських рослин. Виконуючи обов'язки секретаря Лубенського товариства сільського господарства, він неодноразово виступав у 1912 р. із повідомленнями на його засіданнях: двічі 22 червня – «Об организации сбора лекарственных трав»; «Схематический план организации коллективной продажи хлеба при содействии Лубенского общества сельского хозяйства» та тричі – на засіданні 1 жовтня: «Денежный отчет о торговле травами Лубенского общества сельского хозяйства»; «Об организации сбыта лекарственных трав»; «О деятельности Лубенской кассы мелкого кредита за время 1907–1911 гг. и о необходимости ее реформы». Крім того, П.І. Гавсевич провів серію спеціальних демонстраційних дослідів з питань удосконалення агротехніки вирощування лікарських культур на орендованій за власні кошти земельній ділянці у с. Тернах Лубенського повіту. За їх результатами підготував цикл лекцій «Лікарські трави» і неодноразово доповідав на засіданнях Агрономічного гуртка МСГІ.

Упродовж 1913–1915 рр. П.І. Гавсевич працював помічником губернського агронома на Житомирщині, а згодом на тій же посаді – у Чернігівському губернському земстві, де познайомився із тоді ще молодим українським поетом П.Г. Тичиною. Результати своїх напрацювань упродовж роботи у Чернігові

П.І. Гавсевич оприлюднив у праці «Обзор о деятельности сельскохозяйственных обществ Черниговской губернии за 1913 год» (1915).

У цей період П.І. Гавсевич бере активну участь у заснуванні видавничого товариства «Український агроном» на підґрунті сільськогосподарського періодичного видання «Рілля» – першого в Російській імперії україномовного часопису, який почав виходити з 1910 р. за редагуванням відомого українського вченого-економіста та аграрія А.Г. Терниченка. У 1913 р. відбулися Перші загальні збори, на яких прийняли статут, призначили членів Правління товариства, а також обрали Раду товариства в складі п'яти осіб: С. Розова, Л. Воїнова, М. Байера, П. Гавсевича, О. Русакова. Крім видавничої та популяризаторської діяльності, товариство «Український агроном» займалося відкриттям агрономічно-консультаційних бюро, промислово-агрономічних підприємств в українських губерніях тощо.

У підрозділі 2.3. «Здобутки на посаді директора Лубенської дослідної станції лікарських рослин» висвітлено науково-організаційну роботу П.І. Гавсевича з системного дослідження культури лікарських рослин.

Встановлено, що ідея організації на околиці Лубен дослідної станції з культури лікарських рослин (ДСЛР) при підтримці Лубенського товариства сільського господарства належить саме П.І. Гавсевичу, який не тільки був натхненником, але й активно сприяв її створенню при фінансовій підтримці Департаменту землеробства і Полтавського губернського земства. Офіційною датою відкриття установи вважається 1916 р., хоча підготовчий комплекс робіт був проведений ученим ще у 1912 р., що забезпечило подальше повноцінне функціонування станції.

З'ясовано, що до розробки першої наукової програми діяльності установи П.І. Гавсевич залучив професора кафедри агрономії Імператорського Харківського університету А.Є. Зайкевича, який на той час обіймав посаду інспектора сільського господарства Полтавської губернії. Завдання зводилися до наступного: 1) всебічне вивчення дикорослих і культивованих лікарських рослин; 2) порівняння їхніх лікарських властивостей; 3) посилення вмісту лікарської речовини (і при цьому здешевлення вартості) дослідними прийомами, а саме: зміна різних елементів ґрунтово-кліматичних умов; селекційний добір; схрещення з отриманням нових стійких форм; застосування агрономічних методів; організація медичної перевірки на тваринах або хворій людині (фізіологічна і клінічна перевірка) для отримання достовірних висновків, шляхом біологічного і агрономічного вивчення лікарських рослин.

Практичне втілення розроблених заходів належить П.І. Гавсевичу. У перший рік функціонування установи ним було закладено стаціонарні дослідні з агротехніки, фітохімії та селекції м'яти перцевої, ромашки лікарської тощо (у перспективі планувалося працювати з 60-ма видами лікарських рослин); створено музей, бібліотеку, розпочато видавничу діяльність. Крім запровадження експериментальних ділянок (ботанічна, спостережна, рекогносцирувальна, парова, підготовча), проектувалося будівництво лабораторії та заводу із переробки вищепленої лікарської сировини.

У підрозділі 2.4. «Діяльність з питань кооперації сільського господарства у

відомчих установах Києва» комплексно оцінено науково-організаційну роботу П.І. Гавсевича в системі аграрних керівних органів України.

Встановлено, що наприкінці 1917 р. П.І. Гавсевич залишив дослідницьку роботу у Лубнах і переїхав із родиною до Києва, де очолював відділ сільськогосподарської статистики Департаменту лісівництва, а згодом – сільського господарства при Генеральному секретаріаті (Міністерстві) земельних справ. Від 1919 р. він обіймав посаду завідувача статистичного відділу Укрраднаргоспу, а також входив до складу агрономічної секції Українського наукового товариства й до складу його тимчасової Ради (М. Резніков, О. Яната, К. Осьмак, В. Корнічик та ін.).

Київський період творчості протягом 1917–1920 рр. характеризується інтенсивною роботою. Протягом 1918 р. П.І. Гавсевичем розроблено декілька важливих документів щодо організаційної структури очолюваного ним відділу, що складалися з чотирьох частин: поточна статистика, аграрна статистика, розробка сільськогосподарського перепису, видання та повідомлення; а також ним обґрунтовано програму для створення окремого відділу лісової статистики при Міністерстві земельних справ.

Встановлено, що вчений брав активну участь в організаційних заходах зі створення Київського кооперативного інституту після передчасної смерті у 1919 р. М.І. Туган-Барановського. Саме П.І. Гавсевич взяв на себе основний тягар розбудови інституту, у результаті чого навчальна установа розпочала повноцінну роботу з 1 січня 1920 р. на чолі з визнаним фахівцем із питань демографії та статистики академіком УАН М.В. Птухою. Складовими організаційної роботи стали відпрацювання і затвердження «Статуту», програм навчального процесу, відбір висококваліфікованих викладачів, серед яких була ціла плеяда видатних учених: академіки УАН – К.Г. Воблій, Р.М. Орженцький, М.П. Василенко (з липня 1920 р.); професори – М.І. Мітіліно, В.І. Синайський, П.Р. Сльозкін, П.Л. Кованько, М.П. Кравчук та ін.

З'ясовано, що творча спадщина П.І. Гавсевича протягом 1917–1920 рр. складається, переважно, із доповідей на I Всеукраїнському агрономічно-економічному з'їзді, робота якого проходила 22–26 жовтня 1917 р. у Києві, статей про кооперацію і декількох рецензій, що були опубліковані у періодичному виданні «Сільський господар».

У третьому розділі «П.І. Гавсевич – організатор вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи з вивчення культури лікарських рослин» проведено системний аналіз історичних віх розвитку наукової думки з проблем дослідництва культури лікарських рослин, виявлено об'єктивні передумови його становлення в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., а також синтезовано творчу спадщину П.І. Гавсевича з означеного аспекту та його популяризаторську діяльність.

У підрозділі 3.1. «Світова практика дослідження лікарського рослинництва та умови його організації та розвитку в Україні (кінець ХІХ ст. – 1920 р.)» виділено періоди історичного розвитку дослідництва з культури лікарських рослин, що дало підстави стверджувати, що об'єктивними передумовами становлення П.І. Гавсевича

як науковця є праці та фундаментальні ідеї вчених-попередників, насамперед, природознавця-дарвініста, професора К.А. Тимірязєва.

Встановлено, що перші письмові згадки про лікарські рослини з'явилися близько 3000 років до н.е., здебільшого пов'язані з фітотерапією (лікування рослинами). Перше друковане видання медичної енциклопедії або лікарського poradника належить давньоримському лікарю Авлу Корнелію Цельсу (кінець I ст. до н. е. – початок I ст. н. е.), який у восьми книгах «Про медицину» узагальнив всю медичну літературу свого часу.

За часів Київської Русі узагальнені відомості про лікарські властивості рослин були викладені у науковому трактаті «Мазі» (XII ст.) київської князівни, онуки Володимира Мономаха – Євпраксії. Упродовж XVI–XVIII ст. на Русі з'явилося безліч «вертоградів» (сад лікарських трав), медичних poradників і травників з численними описами лікарських рослин та препаратів, виготовлених із них. Збірник «Прохолодний вертоград» (1672) був перекладом популярної західноєвропейської медичної енциклопедії XV–XVI ст. і став найпоширенішим на Русі.

Встановлено, що медицина, аптечна справа та поширення збирання лікарських трав отримали розвиток за правління Петра I, який відкрив у Москві вісім приватних аптек (1701), казенні аптеки і так звані «аптекарські городи» (1713). Крім того, Лубенський повіт на Полтавщині став центром промислових заготівель та культивування лікарських рослин після вказівок Петра I про відкриття казенних «запасних аптек» у Глухові (1706) та у Лубнах (1709). Трохи згодом, у 1730 р., для розведення і використання лікарських рослин було започатковано два «аптекарські сади»: один у Лубнах, інший – у с. Терни Лубенського повіту.

Вивченню вітчизняних сировинних ресурсів, у тому числі й лікарських рослин, сприяли вчені Імператорської Петербурзької академії наук, заснованої у 1725 р. У численних експедиціях по країні брали участь відомі науковці: С.П. Крашенінніков, І.І. Лепьохін, Г.Ф. Соболевський та ін. Згодом вітчизняні вчені продовжували досліджувати флору Російської імперії, зокрема лікарські рослини вивчали А.Т. Болотов, П.Ф. Горянінов, І.О. Двигубський, Н.М. Максимович-Амбодик, О.П. Нелюбін та ін.

З'ясовано, що на зібранні Першої сесії сільськогосподарської ради Міністерства землеробства та державних маєтностей у 1895 р. серед інших висвітлювалися проблеми окремих галузей землеробства і, зокрема, культури лікарських рослин; зазначалося, що вона могла б не тільки забезпечувати внутрішній ринок продукцією, але й виробляти їх для експорту. На території колишньої імперської Росії специфіка цієї галузі господарства характеризувалася слабким і хаотичним розповсюдженням, але все ж була поділена на п'ять районів: перший – Ростовський повіт; другий – три повіти Тульської та два повіти Тамбовської губернії; третій – Воронежська губернія і один повіт Курської губернії; четвертий – Саратовська і Астраханська губернії, а також Донська область; п'ятий – один із найважливіших районів – Полтавська губернія і особливо Лубенський повіт, де існувала від 1809 р. фірма Делів-Белявських, що займалася культурою лікарських рослин у великих обсягах.

Узагальнення теоретичних і практичних даних про використання лікарських рослин у світовому контексті почалося на рубежі XIX–XX ст., коли було започатковано вітчизняну фармацевтичну промисловість із використанням лікарської сировини, з урахуванням потреб аптечної мережі та експорту. У західно-європейських країнах і США, де лікарські рослини культивувалися здавна, дослідні установи відігравали велику роль у справі розвитку цієї галузі господарства. Найбільшого розвитку вона набула у Німеччині (спеціалізована дослідна станція з культури лікарських рослин при Берлінському університеті) та Угорщині (спеціалізована станція при сільськогосподарській академії у м. Коложвар). На ті часи ці дослідні установи були добре облаштовані хімічними, фармацевтичними і терапевтичними лабораторіями й займалися не тільки вивченням кращих методів вирощування лікарських рослин і їх селекцією, але й вирішенням локальних завдань фармакологічного характеру.

Важливим етапом для розвитку вітчизняного дослідництва з культури лікарських рослин стало впровадження організації культивування, промислових заготівель і збуту на Лубенській дослідній станції лікарських рослин. У періодичній пресі часів Першої світової війни (1914–1918) регулярно публікувалися повідомлення із закликом до населення про збір, заготівлю і збут лікарської сировини. Зокрема, у газеті «Хуторянин» від 5 липня 1915 р. Товариство «Планта» розмістило об'яву про закупівлю лікарських рослин у зв'язку з припиненням постачання лікарських препаратів із Німеччини та Австрії.

У підрозділі 3.2. «Творчий доробок П.І. Гавсевича з комплексного вивчення культури лікарських рослин» виокремлено основні напрями його досліджень та розкрито значення наукового доробку вченого для розвитку дослідництва з культури лікарських рослин в Україні.

З'ясовано, що проблеми лікарського рослинництва, пов'язані з практичним втіленням таких актуальних питань, як розробка ефективних технологій вирощування культур, створення високоврожайних сортів, уведення в культуру перспективних нових корисних рослин, підвищення їхньої біологічної стійкості в середовищі проростання тощо, привертала увагу П.І. Гавсевича ще з часів його переддипломної практики у 1912 р. в Лубнах.

Застосовуючи агрономічні прийоми, методи яких охоплюють схеми дослідів із добривами, густотою посівів, часом сівби тощо, учений акцентував увагу на впливові добрив на лікарські культури. Іншим важливим фактором в агротехніці він зазначав біологічний вплив на рослини, використовуючи мікрохімічний, кількісний і морфологічний аналізи; фармакогностичне і медичне дослідження.

Встановлено, що функції насінневої лабораторії полягали у перевірці схожості та проведенні насінневого аналізу всього наявного посівного матеріалу; періодично визначалася вологість ґрунту тощо.

З'ясовано, що П.І. Гавсевич застосував оптимальні постійну температуру, тривалість і розміщення сировини при операціях зберігання і сушіння протягом всього процесу, при яких збитки зводилися до мінімуму.

П.І. Гавсевичем започатковано функціонування хімічно-фармацевтичної лабораторії, де вже протягом першого року роботи (1916) було проведено

дослідження, а саме: визначення вмісту ефірних олій у м'яті, валеріані, ромашці, шавлії, айрному корені; визначення питомої ваги отриманої олії тощо.

Аналізуючи праці вченого, встановлено, що у зв'язку з військовими подіями Першої світової війни (1914–1918) до Лубенської дослідної станції лікарських рослин надійшло велике замовлення від організації із заготівлі лікарських рослин, що діяла при Верховному начальнику санітарної й евакуаційної частини і на 1 січня 1916 р. на складі майже весь запас сировини був реалізований.

З'ясовано, що П.І. Гавсевич наголошував на тому, що для повноцінної роботи дослідної станції лікарських культур необхідно мати персонал із загальною агрономічною, природознавчо-історичною, фармацевтичною й медичною підготовкою. Зокрема, ним було запроваджено медичні дослідження, що мав проводити постійний співробітник – спеціаліст-лікар, до функцій якого входило також випробування траволікування на тваринах, постійний зв'язок із клініками тощо.

Окремою галуззю, пов'язаною з усіма напрямками дослідів, мала бути сільськогосподарська метеорологічна станція з фотометричними приладами. Вона повинна займатися як регулярними загальними метеорологічними спостереженнями, так і спеціальними – сільськогосподарськими, пристосованими до лікарських рослин.

Поряд із цим гостра потреба у вітчизняних медикаментах і в культурі лікарських рослин вимагала вести дослідну справу в площині загальнодержавних інтересів, а в основу її програми покласти не стільки приватно-господарський принцип максимального прибутку з одиниці площі, скільки – суспільний принцип – *здешевлення вартості одиниці лікарського продукту*, який отримували від урожаю. Здешевлення лікарської сировини сприяло розвитку фармацевтичної промисловості, а також привертало увагу господарів-плантаторів.

Доведено, що П.І. Гавсевич приділяв значну увагу популяризації культури лікарських рослин за допомогою лекцій, поліграфічної продукції (плакати, листівки); колекції діапозитивів лікарських рослин, насіння тощо. Крім того, для повноцінного функціонування станції учений започаткував в її організаційній структурі бібліотеку, фонд якої у 1916 р. налічував понад 300 назв спеціалізованої літератури. Окрім того, він опублікував низку праць, в яких піднімав питання агротехніки, насінництва, первинної та поглибленої переробки, зберігання і збуту лікарських рослин, загальної організації роботи дослідної станції лікарських культур, а саме: «Про лікарські трави. Як їх збирати, сушити й продавати: з малюнками» (1914); «Про лікарські трави. Короткі поради хазяїнам, як їх розводити. Кн. 1. (М'ята холодна. Ромашка. Волоський кріп. Шавлія. Ганус)» (1916), «Собирание и культура лекарственных трав на Лубенщине» (1916).

У підрозділі 3.3. «Обґрунтування основ галузевого дослідництва через проблемні наради та зібрання» висвітлено діяльність П.І. Гавсевича при проведенні спеціалізованих галузевих з'їздів, зібрань, нарад з вивчення культури лікарських рослин загальнодержавного та регіонального рівня.

Встановлено, що впродовж 1910–1917 рр. він брав активну участь у понад 15 науково-репрезентаційних заходах, зокрема, у шести, присвячених вивченню

культури лікарських рослин, що засвідчило розширення спектру означеної проблеми і прискорило заснування дослідної станції.

З'ясовано, що найбільш генеруючим заходом для становлення вітчизняної дослідної справи з питань культури лікарських рослин стала нарада, скликана 10–11 січня 1913 р. Лубенським товариством сільського господарства, де П.І. Гавсевич оприлюднив державотворчу доповідь з питань системного збирання та збуту лікарських рослин «Собирание лекарственных трав на Лубенщине», основоположні рішення якої стали підґрунтям для роботи дослідної станції лікарських культур.

У березні 1915 р. при Департаменті землеробства відбулася позавідомча нарада з питання «Об улучшении производства в России лекарственных растений». Головну доповідь «К вопросу об организации опытного изучения лекарственных растений в г. Лубнах» із конкретним планом дій щодо створення дослідної установи на науковій основі зробив П.І. Гавсевич, якого підтримав професор К.А. Тимірязев. Підтримку вчений отримав також на зборах Ради Лубенського товариства сільського господарства за участю представників Полтавського губернського земства і, зокрема, професора А.Є. Зайкевича.

Встановлено, що активна участь П.І. Гавсевича у роботі Особливої наради «По вопросу о культуре и сборе лекарственных растений и организации их использования и сбыта» (1916) під патронатом Управління Верховного начальника санітарної та евакуаційної частини та принца А.П. Ольденбургського, остаточно вплинула на позитивне рішення щодо відкриття дослідної станції лікарських культур. Про це свідчить включення вченого до складу Комісії з переробки лікарських рослин та спеціальної підкомісії (В.В. Маркович, А.Х. Роллов, П.І. Гавсевич, Я.Я. Мушинський та ін.) для визначення розміру коштів на розвиток майбутньої дослідної організації. Крім того, він оприлюднив доповідь «О неотложных мероприятиях по обеспечению наших лечебных учреждений лекарственными растениями», яку було опубліковано у спеціальній збірці матеріалів наради (1917). Доповідь складалася із п'яти частин: з'ясування необхідного асортименту медичних рослин і їхньої річної потреби; організація збору дикорослих трав; організація засіву однорічних лікарських рослин; організація закупівлі лікарських рослин за кордоном; організація технічної переробки лікарської сировини.

З'ясовано, що П.І. Гавсевич брав участь у роботі Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду у м. Києві (1917) і, зокрема, на засіданні секції інтенсивних культур оприлюднив сумісну із академіком М.Ф. Кашенком доповідь «Организация промышленного лекарственного растениеводства», що сприяло подальшому розвитку цієї галузі сільськогосподарської справи.

ВИСНОВКИ

У результаті виконаного дисертаційного дослідження «П.І. Гавсевич (1883–1920) – вчений та організатор дослідництва з культури лікарських рослин в Україні» одержано узагальнюючі результати, що виносяться на захист.

1. Аналіз сучасного стану історіографії теми дисертаційного дослідження виявив незначну кількість наукових праць щодо відтворення науково-організаційного внеску П.І. Гавсевича у становлення вітчизняної

сільськогосподарської дослідної справи з вивчення культури лікарських рослин. З'ясовано, що більшість наукових робіт не повністю розкривають життєвий і творчий шлях ученого, інформація в них відображена лаконічно та фрагментарно, тому вперше здійснено ґрунтовне дослідження стосовно синтезу матеріалів і фактів творчої спадщини вченого.

За результатами аналізу джерельної бази (матеріали державних архівних установ України, офіційні документи органів державної влади і наукових організацій, наукові праці вченого, періодика) встановлено, що у сукупності зазначені в дисертації джерела складають різноманітний матеріал для вирішення поставленої проблеми. Завдяки комплексному їх використанню вдалося дати об'єктивну оцінку творчого доробку вченого й досягти мети дисертаційного дослідження – розкрити значення наукової спадщини П.І. Гавсевича та його внеску у становлення і розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки та дослідної справи з культури лікарських рослин, зокрема.

Для системного й об'єктивного висвітлення теми науково-історичного дослідження обрано методику виконання роботи на основі загальноприйнятих методологічних принципів і методологічного інструментарію комплексу основних дослідницьких методів, що дозволило об'єктивно й комплексно висвітлити життєвий шлях та творчу діяльність П.І. Гавсевича, проаналізувати й систематизувати наукові праці вченого, надати обґрунтовані висновки.

2. У процесі виконання дисертаційної роботи виділено та охарактеризовано п'ять основних історичних етапів розвитку сільськогосподарської дослідної справи з вивчення культури лікарських рослин – від її першоджерел із глибокої давнини до світової практики організації та умов зародження в Україні: 1) перші письмові згадки про лікарські рослини (близько 3000 років до н.е. – X ст.); 2) застосування лікарських рослин (фітотерапія) у Київській Русі та за часів правління царських династій (X – XIX ст.); 3) збір експериментальних відомостей про використання лікарських рослин в Україні (VII – XIX ст.); 4) узагальнення теоретичних і практичних даних про використання лікарських рослин у світовому контексті (XIX – XX ст.); 5) організація культивування, промислових заготівель і збуту лікарських рослин на Лубенській дослідній станції лікарських рослин (1916–1920).

Аналізуючи п'ятий етап, можна констатувати, що виключно за ініціативи П.І. Гавсевича, його проекту організації і розбудови Лубенської дослідної станції лікарських рослин та фінансової підтримки Департаменту землеробства, офіційно у 1916 р. у м. Лубнах була заснована перша в Російській імперії дослідна установа, метою якої стало всебічне дослідження культурних і дикорослих лікарських рослин із подальшим введенням їх у культуру; розробка методів вирощування і селекція лікарських рослин, а також вирішення локальних завдань фармакологічного характеру.

3. На підставі проаналізованих біографічних відомостей про П.І. Гавсевича з'ясовано чинники, що позитивно вплинули на формування його особистих орієнтирів, формування наукового світогляду та програму творчих пошуків: отримання вищої освіти і спілкування із видатними вченими-викладачами Київського Імператорського Університету Св. Володимира та Московського

сільськогосподарського інституту, педагогічна діяльність у середніх навчальних закладах Житомира і Кременчука, а також набуті знання. Науково-організаційна робота у період навчання у Московському сільськогосподарському інституті остаточно сформувала наукові уподобання П.І. Гавсевича.

4. На основі опрацьованих документальних джерел запропоновано періодизацію творчого шляху П.І. Гавсевича, яка відображає найважливіші події у його житті та еволюцію професійного поступу протягом 1909–1920 рр. Виокремлено та проаналізовано шість періодів у науковій діяльності ученого, з яких третій включає два етапи.

I період (1903–1907) – навчання в Імператорському Університеті Св. Володимира на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету. Аналіз показав, що навчання у вищому навчальному закладі і спілкування з його професорсько-викладацьким складом заклали початки до наукових звершень майбутнього вченого.

II період (1907–1909) – педагогічна діяльність П.І. Гавсевича у середніх навчальних закладах Кременчука і Житомира.

III період (1909–1913) – навчання у Московському сільськогосподарському інституті на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету. Характеризується першими науково-дослідними розробками, якими П.І. Гавсевич почав активно займатися у період навчання, що дає підставу виокремити два етапи:

Перший етап (1909–1911) – здобутки з питань сільськогосподарської статистики у системі Товариства дослідників Волині. Аналіз подій свідчить, що науково-статистичні напрацювання молодого вченого були, безумовно, прогресивним кроком для свого часу і мали значну цінність для сільського господарства.

Другий етап (1912–1913) – переддипломна практика у Лубнах і перші досягнення системного дослідження з культури лікарських рослин. Стосується безпосередньо науково-організаційної діяльності П.І. Гавсевича щодо початкових робіт із влаштування майбутньої Лубенської дослідної станції лікарських рослин, що визначило подальший творчий шлях майбутнього дослідника.

IV період (1913–1915) – діяльність на посаді помічника губерньського агронома у Житомирі (1913–1914) та Чернігові (1914–1915). Перебіг подій свідчить, що практична діяльність П.І. Гавсевича сприяла його подальшим економічно-статистичним науковим розробкам. Бере активну участь у створенні видавничого товариства «Український агроном» на підґрунті першого в Російській імперії україномовного сільськогосподарського періодичного видання «Рілля».

V період (1915–1917) – становлення вченого і заснування Лубенської дослідної станції лікарських рослин. Аналіз показав, що організація і перші роки роботи дослідної установи стали можливими виключно П.І. Гавсевичу, завдяки його принциповому підходу до досліджуваних проблем, системній роботі, спрямованості на впровадження теоретичних розробок у практику, організаційним здібностям, що в подальшому стало запорукою корисної й наполегливої праці зі становлення та розвитку культури лікарських рослин в Україні.

VI період (1917–1920) – науково-організаційні здобутки П.І. Гавсевича у відомчих установах Києва з питань економіки та кооперації в аграрній галузі. Результати дослідження засвідчили, що насичена організаційно-адміністративна робота, активна участь у розробленні положень земельної реформи та кооперативному русі в сільському господарстві; організаційні заходи із заснування Київського кооперативного інституту, редакційна діяльність вказують на його визнання як фахівця високого рангу серед наукової й адміністративної еліти.

5. За результатами аналізу творчої спадщини вченого визначено основні напрями його наукової діяльності:

- розробка науково-статистичної анкети для сільськогосподарського перепису (обстеження) Волинського краю: перепис кількості населення в господарствах; землеволодіння за угіддями; зйомка; оренда ріллі; землекористування; пропорція культур; кількість худоби, сільськогосподарських знарядь тощо;

- обґрунтування робіт економічного характеру: розробка плану колективного збуту хліба, опрацювання реформи діяльності каси дрібного кредиту та аналіз загального економічного стану Лубенського повіту у 1907–1911 рр.;

- розробка плану земельної реформи в Україні щодо визначення сільськогосподарських районів та наукові напрацювання стосовно аграрного руху на Київщині та в Україні загалом протягом 1917 р.;

- дослідження питань кооперації сільського господарства в Україні протягом 1917–1920 рр., а також розроблення організаційної структури статистичного відділу Укруднаргоспу на підґрунті власних досліджень;

- комплексне вивчення культури лікарських рослин, що сприяло найповнішому використанню їх потенційних можливостей:

- 1) агротехніка: а) впровадження агрономічних прийомів, методи яких охоплюють досліди із добривами, густотою посівів, часом посівів, способами збирання, впливом передпосівної обробки, випробуванням сортів, місцем у сівозмінах тощо; б) біологічний вплив на рослини, методи яких включають мікрохімію, кількісний аналіз, морфологічний аналіз, фармакогностичне і медичне дослідження; в) роль рельєфу місцевості, що впливає на різний мікроклімат;

- 2) насінництво – основна мета полягала у розмноженні посівного матеріалу: перевірка схожості й проведення насінневого аналізу всього наявного посівного матеріалу; збір колекції насіння лікарських рослин та гербарію й вегетативної колекції; зйомка наукових фотографій і діапозитивів; мікроскопічні роботи; колекція комах-шкідників для дослідження; визначення вологості ґрунту тощо;

- 3) зберігання і сушіння – акцент на способах сушіння, при яких збитки мінімальні, а саме: оптимальна і постійна температура протягом всього процесу сушіння; оптимальні швидкість повітряного струменю, тривалість висушування і найкраще розміщення сировини;

- 4) започатковано функціонування хімічно-фармацевтичної лабораторії, де вже протягом першого року роботи (1916) було проведено хімічні дослідження з визначення і вмісту ефірних олій у м'яті, валеріані, ромашці, шавлії; питомої ваги і якості отриманих олій тощо;

5) збут – у зв'язку з військовими подіями Першої світової війни (1914–1918) майже весь запас сировини був реалізований на 1 січня 1916 р.;

б) популяризація культури лікарських рослин, а саме: її дослідження; закладання показових ділянок; друк науково-популярних брошур; бібліотека, початковий фонд якої налічував у 1916 р. понад 300 назв різної тематики тощо.

6. Здійснено комплексну оцінку діяльності П.І. Гавсевича з дослідництва культури лікарських рослин в Україні. Встановлено, що впродовж 1910–1917 рр. П.І. Гавсевич брав активну участь у понад п'ятнадцяти науково-репрезентаційних заходах (Волинська губернська агрономічна нарада (1911); засідання Лубенського товариства сільського господарства (1912); Перший Всеукраїнський агрономічно-економічний з'їзд у Києві (1917) тощо) і, зокрема, у шести (нарада Лубенського товариства сільського господарства (1913); позавідомча нарада «Об улучшении производства в России лекарственных растений» (1915); Особлива нарада «По вопросу о культуре и сборе лекарственных растений и организации их использования и сбыта» (1916) тощо), присвячених вивченню культури лікарських рослин, що засвідчило розширення спектру означеної проблеми і прискорило заснування дослідної станції.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що П.І. Гавсевич залишив у спадок вагомий науковий напрацювання з вирішення актуальних питань сільського господарства, а розроблені ним теоретичні і практичні положення функціонування Лубенської дослідної станції лікарських рослин були на часі й відзначалися новаторським характером і практичною спрямованістю, що втілювалося у заснування установи та стало підґрунтям для подальшої плідної роботи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Шадріна О. В. У витоків дослідження лікарських рослин. *Вісник аграрної історії: наук. журн.* Київ: СПД ФО Куц В. М., 2015. Вип. 11–12. С. 224–228.

2. Шадріна О. В. Становлення П. І. Гавсевича (1883–1920) як особистості та науковця (до 135-річчя від дня народження). *Вісник аграрної історії: наук. журн.* Київ: СПД ФО Куц В. М., 2017. Вип. 21–22. С. 281–286.

3. Шадріна О. В. Наукова спадщина П.І. Гавсевича (1883–1920) в системі Товариства дослідників Волині. *Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання – міжвід. темат. зб.* 2018. Вип. 2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-2/16.pdf>

4. Шадріна О. В. Науковий доробок П.І. Гавсевича (1883–1920) та вітчизняне дослідництво з культури лікарських рослин. *Історія науки і техніки: зб. наук. пр.; гол. ред. О. Я. Пилипчук.* Київ: Вид-во ДЕТУТ, 2018. Т. 8. Вип. 1(12). С. 244–256.

Статті у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних

5. Шадріна О. В. Непересічна особистість – П.І. Гавсевич та його науково-організаційна діяльність. *Virtus. Scientific Journal.* Монреаль, Канада: СРМ «ASF». 2018. Вип. 23. Ч. 2, квітень. С. 104–109.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Шадріна О. В. П. І. Гавсевич (1879–1920) та Київський кооперативний інститут: забута сторінка економічної історії України. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 22 трав. 2014 р. НААН, ННСГБ, Полтавська держ. с.-г. досл. станція ім. М. І. Вавилова Ін-ту свинарства і агропромислового виробництва НААН, М-во аграр. політики та продовольства України, Укр. ін-т експертизи сортів рослин. Київ: ФОП «Корзун Д.Ю.», 2014. С. 162–163.

2. Шадріна О. В. Товариство дослідників Волині у творчій спадщині П. І. Гавсевича (1879–1920). *Новини на научния прогрес – 2014*: матеріали за Х міжнародна научна практична конференція, Софія, 17–25 авг. 2014 г. Т. 1. Икономики. Закон. Политика, Философия, История. София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2014. С. 86–90.

3. Шадріна О. В. Формування особистості та наукових поглядів П. І. Гавсевича (1879–1920). *Професор В. О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища землеробства і садівництва*: матеріали круглого столу, Умань, 18 верес. 2014 р. М-во аграр. політики та продовольства України, Уман. нац. ун-т сад-ва, Нац. акад. аграр. наук України, ННСГБ НААН. Умань, 2014. С. 132–135.

4. Шадріна О. В. Лубенська дослідна станція, її робота і досягнення в галузі культури лікарських рослин. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали Х Всеукр. конф. молодих вчених та спеціалістів, присвяч. 150-річчю з часу засн. Полтавського т-ва сіл. госп-ва. Київ, 28 трав. 2015 р. НААН, ННСГБ НААН, Полтав. держ. аграр. акад. [та ін.]. Вінниця: ФОП «Корзун Д. Ю.», 2015. С. 66–67.

5. Шадріна О. В. Праці П. І. Гавсевича (1883–1920) як засіб популяризації організації й розвитку вітчизняного лікарського рослинництва. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали ХІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від часу утвор. у складі Мін-ва земельних справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – НААН України) та 80-річчю від дня народження акад. НААН, заслуж. діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014). Вінниця: ФОП «Корзун Д. Ю.», 2018. С. 182–184.

АНОТАЦІЯ

Шадріна О.В. П.І. Гавсевич (1883–1920) – вчений та організатор дослідництва з культури лікарських рослин в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню життєвого шляху і наукової діяльності українського вченого у галузі вивчення культури лікарських рослин, державного і громадського діяча – П.І. Гавсевича (1883–1920). Розкрито передумови та ключові чинники формування його наукового світогляду. Здійснено періодизацію

творчого шляху вченого та аналіз його дослідної і науково-організаційної діяльності в 1909–1920-х роках.

Виділено й узагальнено основні напрями наукових пошуків П.І. Гавсевича з питань агротехніки, насінництва, зберігання, збуту тощо лікарських рослин, випробування на практиці у заснованій ним Лубенській дослідній станції лікарських рослин. Конкретизовано внесок ученого в розвиток вітчизняної аграрної галузі з питань статистики, економіки, земельної реформи, кооперації. Проаналізовано та систематизовано його наукову спадщину. Введено до предметної джерелознавчої бази маловідому фактографію із фондів архівних установ і бібліотек України стосовно еволюційного поступу вітчизняної сільськогосподарської науки.

Ключові слова: П.І. Гавсевич, Товариство дослідників Волині, науково-статистична анкета, культура лікарських рослин, дослідництво, Лубенська дослідна станція лікарських рослин, кооперація сільського господарства.

АННОТАЦІЯ

Шадрина О.В. П.И. Гавсевич (1883–1920) – ученый и организатор исследований по культуре лекарственных растений в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2019.

Диссертация посвящена комплексному изучению жизненного пути и научной деятельности украинского ученого в отрасли изучения культуры лекарственных растений, государственного и общественного деятеля – П.И. Гавсевича (1883–1920).

Работа состоит из введения, трёх глав, выводов, списка использованных источников и приложений.

Во введении обоснована актуальность диссертационного исследования, показана связь с научными программами, планами, темами, обоснованы цель, задачи, хронологические и территориальные рамки, объект, предмет, методологические основы, научная новизна, структура диссертации.

В первой главе «Историография, источниковая база и методологические основы исследования» проанализирована степень научной разработки предмета исследования, проведена оценка источниковой базы, аргументировано использование методологических принципов и методов исследования. Установлено, что комплексное научное исследование деятельности П.И. Гавсевича в контексте становления и развития отечественного сельскохозяйственного опытного дела по изучению культуры лекарственных растений не проводилось.

Во второй главе «Становление П.И. Гавсевича как ученого-агрария и основные этапы его деятельности» выделены шесть периодов в жизни ученого, что позволило хронологически проследить и раскрыть важнейшие события в жизни ученого и эволюцию его профессионального развития в 1909–1920 гг.

Установлено, что в 1903–1907 гг. П.И. Гавсевич учился в Императорском Университете Св. Владимира на отделении естественных наук физико-математического факультета. На становление научного мировоззрения будущего

ученого большое влияние оказал популяризатор отечественной аграрной науки профессор С.М. Богданов.

Выяснено, что в 1907–1909 гг. П.И. Гавсеви́ч занимался педагогической деятельностью в средних учебных заведениях Кременчуга и Житомира. В 1909–1913 гг. П.И. Гавсеви́ч обучался в Московском сельскохозяйственном институте на отделении естественных наук физико-математического факультета. Одновременно он начинает заниматься первыми научно-исследовательскими разработками: по вопросам сельскохозяйственной статистики (1909–1911) и научно-организационной деятельностью по устройству будущей опытной станции лекарственных растений в Лубнах (Полтавщина) (1912–1913).

Установлено, что на протяжении 1913–1915 гг. П.И. Гавсеви́ч работал в должности помощника губернского агронома в Житомире и Чернигове, что способствовало его дальнейшим экономическо-статистическим научным разработкам. Принимал активное участие в создании издательского общества «Украинский агроном» на основе сельскохозяйственного периодического издания «Рілля» – первого в Российской империи украиноязычного журнала.

Выяснено, что организация и первые годы работы в 1915–1917 гг. Лубенской опытной станции лекарственных растений стала возможной исключительно благодаря системной работе П.И. Гавсеви́ча и направленности на внедрение теоретических разработок в практику.

В 1917–1920 гг. ученый работал в ведомственных учреждениях Киева по вопросам экономики и кооперации в аграрной отрасли, а также принимал активное участие в организационных мероприятиях по созданию Киевского кооперативного института, занимался редакционной деятельностью.

В третьей главе «П.И. Гавсеви́ч – организатор отечественного сельскохозяйственного опытного дела по изучению культуры лекарственных растений» проведен системный анализ исторических вех развития научной мысли по проблемам исследования культуры лекарственных растений, выявлены объективные предпосылки его становления в Украине в конце XIX – начале XX в., что помогло воссоздать общую картину условий, в которых формировалось научное мировоззрение П.И. Гавсеви́ча.

Систематизировано творческое наследие П.И. Гавсеви́ча, выделены основные направления его исследований, а также раскрыто значение научных наработок ученого для развития отраслевого сельского хозяйства.

Выяснено, что П.И. Гавсеви́ч разработал научно-статистическую анкету для сельскохозяйственной переписи (обследования) Волынского края; обосновал план коллективного сбыта хлеба; предложил реформу деятельности кассы мелкого кредита; проанализировал экономическое положение Лубенского уезда в 1907–1911 гг. Он разработал план земельной реформы в Украине по определению сельскохозяйственных районов, а также научно обосновал направление аграрного движения в Киевской области и Украине в целом на 1917 г. Изучал вопросы кооперации сельского хозяйства в Украине в 1917–1920 гг., а также предложил организационную структуру статистического отдела Укрсовнархоза на основе собственных исследований.

Доказано, что комплексно изучая культуру лекарственных растений, ученый акцентировал внимание на агротехнике выращивания, семеноводстве, хранении и сушке, сбыте, являлся также инициатором создания химико-фармацевтической лаборатории; активно популяризировал культуру лекарственных растений.

Обосновано, что в течение 1910–1917 гг. П.И. Гавсевич принимал активное участие в более чем пятнадцати научно-репрезентационных мероприятиях, в частности, в шести, посвященных изучению культуры лекарственных растений, что способствовало расширению спектра этой проблемы и ускорило создание Лубенской опытной станции лекарственных растений.

Результаты исследования дают основания утверждать, что П.И. Гавсевич оставил в наследство весомые научные наработки по решению актуальных вопросов сельского хозяйства, а разработанные им теоретические и практические положения функционирования Лубенской опытной станции лекарственных растений стали основой для дальнейшей плодотворной работы учреждения.

Ключевые слова: П.И. Гавсевич, Общество исследователей Волыни, научно-статистическая анкета, культура лекарственных растений, исследование, Лубенская исследовательская станция лекарственных растений, кооперация сельского хозяйства.

ANNOTATION

Shadrina O.V. P.I. Gavsevych (1883–1920) – a scientist and organizer of research on culture of the medicinal plants in Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the Candidate of Historical Science degree in specialty 07.00.07 «History of Science and Technique» – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the complex research of the life path and scientific activity of the Ukrainian scientist in the field of studying the medicinal plants, a political and public figure – P.I. Gavsevych (1883–1920). The prerequisites and key factors of the forming of his scientific outlook have revealed. The periodization of the scientific path of the scientist has carried out and an analysis of his research and scientific-organizational activity in 1909–1920 has given.

The basic directions of scientific researches of P.I. Gavsevych on issues of agrotechnics, seed production, storage, marketing, etc., the like of medicinal plants, tested in practice at the Lubny Research Station of Medicinal Plants have highlighted and summarized. The contribution of the scientist to the development of the domestic agrarian sector on issues of statistics, economics, land reform, cooperation has concentered. The scientific heritage has analyzed and systematized.

Little-known factography from the funds of archival institutions and libraries of Ukraine in relation to the evolutionary progress of domestic agricultural science has introduced into a substantive source-study base.

Key words: P.I. Gavsevych, Society of Volyn Researchers, scientific-statistical questionnaire, medicinal plants culture, research, Lubny Research Station of Medicinal Plants, agricultural cooperation.